

С. В. Довженко,
кандидат юридичних наук, доцент

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕХНІЧНИХ НОРМ

У статті з теоретико-правових позицій досліджено сутність технічних норм та їх вплив на правове регулювання суспільних відносин. Автор робить висновок про те, що соціальний характер технічних приписів проявляється через механізм їх створення, вони можуть набувати правового значення та мати правову форму існування.

Ключові слова: *технічна норма, норма права, соціально-технічна норма, техніко-юридична норма, техніко-правова норма.*

Е. В. Довженко

Теоретико-правовая характеристика технических норм

В статье представлено теоретико-правовое исследование сущности технических норм, а также степени их влияния на правовое регулирование общественных отношений. Автор делает вывод о том, что социальный характер технических предписаний проявляется через механизм их создания, они могут приобретать правовое значение, а также иметь правовую форму существования.

Ключевые слова: *техническая норма, норма права, социально-техническая норма, технико-юридическая норма, технико-правовая норма.*

E. Dovzhenko

The legal characteristic of technical rules

This article provides a general theoretical study of the role and place of the technical rules for the social and the legal regulation of relationships.

The author concludes that the social nature of the technical requirements manifests itself through the mechanism of their creation, they can acquire legal value, and also have a legal form of existence.

Key words: *technical rule, legal rule, social and technical rule, technical and juridical norm, technical and legal norm.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Поряд із системою соціальних норм у юридичній літературі виділяються також і технічні норми, до яких зазвичай відносять правила користування засобами та знаряддями праці, технікою і силами природи, зброєю всіх видів і т.п. Закріплення в юридичних актах науково-технічних і технологічних норм та правил, організаційно-виробничих норм праці, санітарно-гігієнічних норм впливає на організацію управління виробництвом, як у соціально-економічну, так і в організаційно-технічному аспектах, підвищення технічного рівня виробництва, застосування нових ефективних технологій, підвищення якості продукції, покращення умов праці тощо. Зважаючи на своєрідність технічних

норм, яка, на думку О. Ф. Скакун, обумовлена тим, що вони регулюють відносини між людьми і природою, технікою [1], перед правознавцями постала проблема виявлення їх сутності та з'ясування механізму соціалізації технічних приписів через дослідження можливості саме правової форми їхнього існування.

Аналіз досліджень і публікацій. У різні часи до тієї чи іншої конкретної проблеми дослідження технічних норм у правовому регулюванні зверталися як вітчизняні, так і закордонні науковці, серед яких С. С. Алексєєв, А. Б. Венгеров, А. І. Денисов, В. В. Лазарєв, Н. І. Матузов, П. Т. Полсжай, В. Д. Попков, Г. І. Шатков, В. С. Шелестов та ін. Правове регулювання технічних відносин досліджувалися

в працях Ю. М. Батуріна, С. І. Братуся, В. М. Горшенєва, Р. З. Лівшиця, П. Є. Недбайло, А. Ф. Чернопісва, Л. С. Явича та інших.

Слід зазначити, що більшість фахівців у галузі теорії держави та права в своїх працях обмежуються лише констатацією факту існування такого регулятора суспільного життя, як технічні норми. Дещо більшої уваги правовій природі технічних норм приділяється в працях О. Ф. Скакун [2, 3].

Слід зазначити, що за інформацією А. В. Пчолкіна [4], до 2004 року в Росії існувало лише одне монографічне дослідження техніко-юридичних норм, здійснене на початку 60-х років минулого століття А. Ф. Черданцевим [5].

У 2000 році російським науковцем А. Ю. Ларініним було проведено дослідження на тему «Правовое регулирование социально-технических отношений» [6], а в 2004 році А. В. Пчолкініним опубліковано роботу на тему «Технико-юридические нормы в современной России (проблемы теории и практики)». Окремі положення, пов'язані з проблемами технічних норм у праві, висвітлює у своїй роботі вітчизняний науковець Д. А. Іванов [7].

Проте, залишаються не вирішеними або дискусійними деякі положення теоретико-правового характеру, зокрема, належність соціально-технічних відносин до сфери правового регулювання, можливість віднесення технічних норм до соціальних норм, проблема встановлення юридичної відповідальності в галузі технічної діяльності та ряд інших.

Широке розповсюдження в сучасному праві України нормативно-правових актів, що містять приписи технічного характеру, надає актуальності та практичного значення науковому розробленню питань, пов'язаних із природою останніх. **Метою** даного дослідження є виявлення сутності технічних норм, а також напрямків та механізмів соціалізації технічних приписів і з'ясування можливості правової форми їх існування.

Виклад основного матеріалу. Діяльність людей, їх поведінка та відносини регламентуються розмаїттям існуючих у суспільстві норм і

правил, які у сукупності чинять регулюючий вплив на всіх етапах розвитку суспільства.

Залежно від співвідношення природної нормативності та соціального нормування групи правил поведінки соціальних об'єктів поділяють на:

- природні норми, які існують у вигляді сформульованого знання про закони функціонування навколишнього світу, в т.ч. суспільства та людини як природних феноменів;

- технічні норми, розроблені на основі знань природних норм, правил роботи з технічними та природними об'єктами;

- правила поведінки, які базуються на природних нормах чи складаються у зв'язку з їх дією. До цієї групи належить більшість соціальних норм (у тому числі переважна більшість юридичних);

- правила поведінки, зміст яких визначається не стільки природною нормативністю, скільки цілями та завданнями, які постають перед суспільством (це деякі юридичні норми, норми-ритуали, більшість норм моралі тощо) [8].

За об'єктом нормування розрізняються норми в межах органічного та неорганічного світу і соціальні норми [9], а останні поділяються на соціальні та технічні. Це найбільш узагальнений поділ, що має первинне, вихідне значення. Обидві групи норм, у свою чергу, класифікуються за різними підставами на види та різновиди.

Зважаючи на те, що саме технічні норми є предметом даного дослідження, зупинимось на цій проблемі більш детально.

Як уже зазначалося, технічні норми – це норми, які регулюють відношення типу суб'єкт – об'єкт, наприклад, «людина – машина», «людина – виробництво», «людина – природа», «людина – знаряддя праці». Особливого значення набувають технічні норми в сучасному житті суспільства. Використання досягнень науково-технічного прогресу в інтересах суспільного розвитку вимагає суворого дотримання правил експлуатації технічних засобів, а держава має постійно піклуватися про впровадження у виробництво матеріальних цінностей науково обґрунтованих прогресивних норм їх експлуатації. Разом із тим науково-технічний прогрес – це, насамперед, соціальний прогрес, який скла-

дається із сукупності різних видів діяльності, що мають спільні особливості. Перша полягає в тому, що всі ці види діяльності тією чи іншою мірою пов'язані з технікою, тобто в сукупності становлять технічну діяльність. Інша, на думку автора, головна, особливість полягає у тому, що ця діяльність здійснюється у суспільстві та суттєво на нього впливає, що дає підстави вважати таку діяльність соціально-технічною.

Як і кожен із видів соціальної діяльності, соціально-технічна діяльність регламентується певними регуляторами, що ними виступають технічні норми, які ґрунтуються на пізнанні законів природи, особливостей технічних об'єктів (знарядь виробництва та ін.) та являють собою специфічний спосіб взаємодії людини з матеріальними об'єктами.

Поняття «технічна норма» в логічному розумінні не співпадає з поняттям «технічна норма» у виробничо-технологічному розумінні. В ряді випадків зазначеним поняттям охоплюються всі норми, пов'язані з виробництвом, характеристикою машин, апаратів, виробничих процесів. Водночас, використання терміну «технічні норми» у широкому логічному розумінні не виключає, а навпаки, вимагає розкриття всього різноманіття норм, що охоплюються даним терміном. Сучасну систему технічних норм складають технологічні правила, правила техніки безпеки, користування сучасними приладами, правила санітарії та гігієни, граматики, педагогіки, професійної діяльності тощо. Практично всюди, де людина діє та створює матеріальні чи духовні цінності, вона має знати і творчо застосовувати відповідні технічні правила.

Соціального значення технічні правила набувають у тому випадку, коли вони перетворюються на загальні правила (норми) поведінки людей і останні починають узгоджувати свої вчинки з технічними вимогами. Так, в якості прикладу соціально значущих норм можна навести правила гігієни. Технічними нормами також є різні правила щодо якості продукції, товарів чи послуг і гарантії їхньої відповідності встановленим стандартам. Соціальний характер таких норм визначається тим, що вони розраховані на певне відношення суб'єктів (колективів)

до них у процесі створення продукції (товарів) чи послуг та у сфері обміну. Соціально-технічні норми мають наступні ознаки:

- вони обумовлені законами природи і техніки;
- мають невиразний соціальний характер (не є суто соціальними);
- невиразність засобів соціального забезпечення (правових, моральних та інших санкцій);
- виключність використання.

Відмінність між соціальними та технічними нормами полягає, головним чином, у предметі та методах регулювання, змісті, конструкції, засобах фіксації, ступені загальності, формальній визначеності та деяких інших параметрах [10]. Якщо технічні норми, як зазначалося раніше, регулюють поведінку людей у зв'язку з використанням техніки, то соціальні норми регулюють відносини безпосередньо між людьми. В той же час, спільною рисою соціальних та технічних норм є те, що вони регулюють поведінку людей.

Проблема соціальності технічних норм має дискусійний характер. Частина науковців заперечують суспільний характер зазначених норм, інші ж дотримуються протилежної думки, аргументуючи соціальність технічних норм їх опосередкованим впливом на суспільство в цілому, так і на певні суспільні відносини. Існує також думка про «напівсоціальний» характер [11], або, за висловлюванням В. М. Марчука та Л. В. Ніколаєва, «опосередкований соціальний характер» [12] технічних норм. Зазначені норми називають «соціально-технічними», визначаючи їх як соціальні, котрі одночасно є такими, що не перестали бути технічними. У якості підвиду соціальних норм визначає останні О. Ф. Скакун, називаючи їх «соціальними нормами з технічним змістом» [13]. Разом з тим не виключається й існування суто технічних норм, що являють собою правила користування предметами природи, речами особистого користування, знаряддями праці індивідуального характеру.

Соціального значення технічні норми набувають тоді, коли вони стають загальними правилами поведінки, що підтримуються суспільною думкою. Їх порушення викликає негативну оцінку суспільства, не меншу, ніж порушення звичайв, норм моралі. На відміну від

об'єктивних законів природи та суспільства, які діють незалежно від волі людини, технічні норми в процесі формування постають спочатку у вигляді думки, міркування про належну поведінку відносно природи та інших предметів зовнішнього світу, тобто проходять через її свідомість.

Соціальний (опосередкований) характер технічних норм виявляється у наступному:

- своїм походженням вони завдячують діяльності людей, які створюють їх на основі пізнання об'єктивних закономірностей функціонування та розвитку матеріального світу в інтересах людей. Технічні норми є соціальними за походженням, але не за напрямом їх регулятивних функцій – вони також визначають поведінку людей, але по відношенню до фізичних матеріальних об'єктів (предметів) зовнішнього світу, як штучних, так і природних;

- опосередкованому виході на суспільні відносини через додержання або недодержання техніко-технологічних норм, що тягне за собою певні соціальні наслідки. Саме цим визначається проблема співвідношення, взаємодії правових та технічних норм. Додержання або недодержання технічних норм – це проблема відповідного реагування суспільства, держави, інших людей на ту чи іншу поведінку людської особистості, бо саме такою поведінкою створюється благо або зло;

- у взаємодії технічних норм із правовими нормами можливе настання правових наслідків, визначених нормами права. У цьому випадку технічні норми допомагають визначити (служують визначенню) спосіб діяння (дії або бездіяльності) як елемента об'єктивної сторони протиправної (правомірної) поведінки [14].

За рівнем своєї соціальної значущості технічні норми можуть суттєво різнитися, саме ця ознака має вагоме значення при оцінці «соціальності» останніх. Наприклад, соціальна значущість поламки побутової техніки внаслідок порушення правил поводження з нею практично дорівнює нулю, в той же час порушення правил експлуатації атомних енергетичних установок становить реальну загрозу життю та здоров'ю великої кількості людей (як це мало місце в 1986 році при аварії на ЧАЕС).

Технічні норми поділяються на два типи:

1) норми, додержання або недодержання яких торкається інтересів інших осіб, а отже які виходять на суспільні відносини. У випадку регулювання (охорони) цих відносин правом маємо ситуацію взаємодії технічних норм із правовими;

2) норми, додержання або недодержання яких не зачіпає інтересів інших осіб, а отже вони не виходять на суспільні відносини і не входять до сфери правового регулювання.

Норми першої групи, зазвичай, закріплюються у різних правилах, інструкціях, що регулюють відносини стосовно використання технічних засобів у сфері виробництва чи управління, мають обов'язковий характер, забезпечуються на випадок їх порушення засобами юридичної відповідальності. З правом зазначені норми взаємодіють за допомогою системи бланкетних норм, які містять посилання на підзаконні акти, що визначають правила застосування технічних засобів, безпеки руху та експлуатації транспорту, поводження з вибуховими та радіоактивними матеріалами, протипожежної безпеки, запобігання епідемічних та інфекційних захворювань тощо. Свою функцію соціального регулятора такі норми здійснюють у сукупності з іншими правовими нормами, відіграють додаткову (акцесорну) роль.

До другої групи, зазвичай у побутовій сфері, належать технічні норми, які можуть не мати соціального змісту (на зразок норм математики, хімії, біології та інших наук, які визначають природний стан об'єкта пізнання), але набувають соціального значення, коли йдеться про правила поведінки людей у зв'язку з використанням технічних та природних об'єктів. Порушення цих правил, у яких відсутні ознаки, притаманні правовим нормам, не призводить до застосування засобів юридичної відповідальності.

В юридичній науці серед дослідників відсутня однаковість щодо термінології визначення норм першої групи, тобто таких, які набули правових ознак. Найбільш поширеним є застосування термінів «техніко-юридичні», «юридикотехнічні» та «техніко-правові». На нашу

думку, останній термін є таким, що найбільш повно відповідає характеристиці цих норм.

Правового характеру технічні норми набувають у випадках, коли держава через відповідні уповноважені органи формулює зміст техніко-правових норм, дотримання яких визнається юридично обов'язковим, або коли держава не формулює зміст таких норм, а посилається на них та встановлює відповідальність за порушення їхнього змісту.

Юридичні ознаки техніко-правових норм полягають у тому, що вони є офіційно встановленими і формально визначеними правилами (вимогами, нормами, нормативами, умовами тощо), що адресовані колу неперсоніфікованих або персоніфікованих суб'єктів, можуть мати обов'язковий або рекомендаційний характер, діють у часі, просторі та стосовно певних об'єктів, а їх дія припиняється чи скасовується у встановленому порядку або ж за спеціальною процедурою. На відміну від правової (юридичної) норми, техніко-правова норма, зазвичай, складається з одного елемента – диспозиції.

Техніко-правові норми можна класифікувати за суб'єктами їх встановлення (міжнародні, державні, галузеві, локальні тощо), об'єктами застосування (технічні, технологічні, екологічні, санітарно-гігієнічні, будівельні, протипожежні та ін.), умовами запровадження та використання (обов'язкові, рекомендаційні, методичні тощо) та формою вираження або закріплення (стандарту, нормативи, правила, технічні умови та ін.).

Технічні, технологічні та інші норми, що отримали позитивну соціальну оцінку, у визначеному порядку закріплюються у юридичних актах і набувають значення державного стандарту, під яким розуміється характеристика речі, матеріалу, його кількості, що затверджена компетентним державним органом і відображена в нормативних показниках і в юридичному акті [15]. Зазначені норми, які закріплені у таких актах, здійснюють регулятивний вплив шляхом встановлення обов'язкових вимог до дій (поведінки) людей стосовно до природи, засобів виробництва та інших об'єктів зовнішнього світу.

Висновки. Технічні правила набувають соціального значення, коли вони перетворюються на загальні правила (норми) поведінки людей і останні починають узгоджувати свої вчинки з технічними вимогами. Соціальний характер таких норм визначається тим, що вони розраховані на певне відношення суб'єктів (колективів) до них у процесі створення продукції (товарів) та в сфері обміну. Соціальний характер технічних норм проявляється, насамперед, через механізм їх створення, основою якого є людське пізнання об'єктивних закономірностей функціонування та розвитку матеріального світу в інтересах людей. Правового характеру технічні норми набувають, коли держава через відповідні уповноважені органи формулює зміст техніко-правових норм, дотримання яких визнається юридично обов'язковим, або ж відсилає до них та встановлює відповідальність за порушення їхнього змісту. Технічні норми взаємодіють із правовими, допомагаючи визначити елементи об'єктивної сторони неправомірної поведінки. Технічні, технологічні та інші норми, можуть мати правову форму існування у якості державного стандарту.

Література

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. / О. Ф. Скакун; пер. з рос. – Х.: Консум, 2001. – С. 262.
2. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) / О. Ф. Скакун. – Х.: Эспада, 2005. – 840 с.
3. Скакун О. Ф. Теория права і держави: підруч. / О. Ф. Скакун. – 2-ге вид. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
4. Пчёлкин А. В. Техничко-юридические нормы в современной России (проблемы теории и практики): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / А. В. Пчёлкин. – Нижний Новгород, 2004. – 23 с.
5. Черданцев А. Ф. Техничко-юридические нормы в праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / А. Ф. Черданцев. – Свердловск, 1963. – 23 с.
6. Ларин А. Ю. Правовое регулирование социально-технических отношений: автореф.

дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / А. Ю. Ларин. – М., 2000. – 16 с.

7. *Іванов Д. А.* Інформаційно-правові основи забезпечення безпеки мореплавства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Д. А. Іванов. – Одеса, 2008. – 19 с.

8. *Машков А. Д.* Теорія держави і права: підруч. / А. Д. Машков. – К.: Дакор, 2015. – 492 с.

9. *Матузов Н. И.* Теория государства и права: учебник / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М.: Юристь, 2004. – С. 212.

10. *Матузов Н. И.* Право в системе социальных норм / Н. И. Матузов // Правоведение. – 1996. – № 2. – С. 144-157.

11. *Матузов Н. И., Малько А. В.* Цитов. робота.

12. *Марчук В. Н.* Очерки по теории права: учеб. пос. / В. Н. Марчук, Л. В. Николаев. – К.: Истина, 2004. – 304 с.

13. *Скакун О. Ф.* Цитов. робота. – С. 429.

14. *Марчук В. Н., Николаев Л. В.* Цитов. робота.

15. *Общая теория государства и права.* Академический курс: в 3 т. / отв. ред. проф. Марченко М. Н.; изд. 2-е, перераб. и доп. – Т. 2 – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – С. 113.

References

1. *Skakun O. F.* Teorija derzhavy i prava: pidruch. / O. F. Skakun; per. z ros. – H.: Konsum, 2001. – S. 262.

2. *Skakun O. F.* Teoryja gosudarstva i prava (encyklopedicheskyj kurs) / O. F. Skakun. – H.: Espada, 2005. – 840 s.

3. *Skakun O. F.* Teorija prava i derzhavy: pidruch. / O. F. Skakun. – 2-ge vyd. – K.: Alerta; KNT; CUL, 2010. – 520 s.

4. *Pchelkin A. V.* Tehniko-juridicheskie normy v sovremennoj Rossii (problemy teorii i praktiki: avtoref. diss. ... kand. juryd. nauk: 12.00.01 / A. V. Pchelkin. – Nizhnij Novgorod, 2004. – 23 s.

5. *Cherdancev A. F.* Tehniko-jurydicheskie normy v prave: avtoref. diss. ... kand. juryd. nauk: spec. 12.00.01 / A. F. Cherdancev. – Sverdlovsk, 1963. – 23 s.

6. *Larin A. Ju.* Pravovoe regulirovanie social'no-tehnicheskikh otnoshenij: avtoref. diss. ... kand. juryd. nauk: spec. 12.00.01 / A. Ju. Larin. – M., 2000. – 16 s.

7. *Ivanov D. A.* Informacijno-pravovi osnovy zabezpechennja bezpeky moreplavstva: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: spec. 12.00.07 / D. A. Ivanov. – Odesa, 2008. – 19 s.

8. *Mashkov A. D.* Teorija derzhavy i prava: pidruch. / A. D. Mashkov. – K.: Dakor, 2015. – 492 s.

9. *Matuzov N. Y.* Teoryja gosudarstva i prava: uchebnik / N. Y. Matuzov, A. V. Mal'ko. – M.: Jurist, 2004. – S. 212.

10. *Matuzov N. Y.* Pravo v systeme social'nyh norm / N. Y. Matuzov // Pravovedenye. – 1996. – № 2. – S. 144-157.

11. *Matuzov N. I., Mal'ko A. V.* Cytov. robota.

12. *Marchuk V. N.* Ocherky po teorii prava: ucheb. pos. / V. N. Marchuk, L. V. Nikolaev. – K.: Istina, 2004. – 304 s.

13. *Skakun O. F.* Cytov. robota. – S. 429.

14. *Marchuk V. N., Nikolaev L. V.* Cytov. robota.

15. *Obshhaja teorija gosudarstva i prava.* Akademicheskij kurs: v 3 t. Izd. 2-e, pererab. i dop., t. 2 / отв. red. prof. Marchenko M. N. – M.: YKD «Zercalo-M», 2002. – S. 113.